

ДАВРИЙЛИК КЕМИРУВЧИЛАРНИ ОММАВИЙ КЎПАЙИШНИНГ НАЗАРИЙ ВА АМАЛИЙ АСОСИДИР

Аннотация: В статье освещаются вопросы значения активности солнца на колебание численности, вредоносности и распространение грызунов не только вредителей всевозможных запасов при хранении, но и также посевов полевых культур, декоративных насаждений и др. Кроме того они являются распространителем всевозможных болезней человека и животных.

Отмечается, что цикличность – это научно обоснованное явление, способствующие увеличению или снижению численности вредных организмов, с повтором в каждой 11-12 лет. Для эффективного уничтожения их рекомендуется различные средства (хим. препараты, приманки и др.) и способы а также капканы.

Annotation: In this article information about influence of sun activity to the rodents which harms to the different stored products, field crops, trees (fruit gardens, decorative plants) and others. It is emphasized that they are the existence which can infect human and animals with different diseases. It is noted, that cyclicity is a scientifically based phenomenon that contributes to the increase or decrease in the number of rodents, with repeating every 11-12 years. Different resources (chemical preparations, false food and others) and methods, in the same case traps are recommended to use against them.

Калим сўзлар : Даврийлик, қуёш фаолияти, сони, манзарали дарахтлар, мевали боғлар, касалликлар, восита ва усуллар.

Кемирувчилар (каламуш, сичқон ва бошқалар) сут эмизувчилар- Mammalia синфига мансуб дунё бўйича кенг тарқалган, зараркунандалар бўлиб қишлоқ хўжалик экинларига, дарахтларга, заҳирадаги озиқ-овқатларга катта зарар етказдилар. Кўпчилик кемирувчилар эса турли касалликларнинг ташувчиси ҳамдир.

Маълумотларга қараганда бир жуфт каламуш бир йилда мингга яқин, сичқонлар эса бунга нисбатан бир неча баробар кўп бола берса, улардан келадиган зарарни нақадар катталигини билиш қийин эмас. Тарихда сичқон ва каламушлар жуда кўпайган йиллар ҳам кузатилган.

Ўтган асрда зараркунандаларга қарши кураш чора-тадбирлари деярли қўлланмаслиги натижа-сида биргина Россиянинг ўзида йилига 3,5 млн. тонна дон ва бошқа маҳсулотлар йўқотилган. Иштаҳаси карнай бўлган бир бош

каламуш 18-34 кг донни еб битиргани маълум.

Каламуш ва сичқонлар маҳсулотларни еб уларни миқдор жиҳатидан камайтирибгина қолмай балки сифат жиҳатидан ҳам бузадилар. Озиқ-овқат маҳсулотларини юқумли касаллик тарқатувчи тезаклари билан тупроқ ва гард билан аралаштириб юборадилар, қопларни, халталарни, идиш-анжомларни, уй жихозларини кемирадилар, шифтларда, поллар ва деворларда жуда кўп йўллар қазиб ташлайдилар. Куйдирги, сариқ касаллиги, оқсил касалликларини ва бошқа кўпгина юқумли касалликларни тарқатадилар. Уларга қарши илмий асосланган муддатларда кураш олиб бориш ўта муҳимдир.

2007 йилнинг апрель ойида Андижон вилоятида кемирувчиларнинг кўпайиши ва кенг тарқалаётгани тўғрисида маълумотлар олинди. Уни тадқиқот қилиш бўйича комиссия тузилди ва мавжуд ҳолат тезда ўрганиб

чиқилди, қарши кураш ишлари зудлик билан олиб борилди.

Вилоятнинг аҳоли яшайдиган пунктларида, омборхоналарда, молхоналарда, парранда фермалари ва айрим ғалла экиш майдонларида каламушларнинг икки тури – қора ва кулранг каламушлар тарқалганлиги маълум бўлди. Булар кўп ерларда ғаллазорларга ўтиб бошоқ тортган ғалла экинларини пояларини ҳамда бошоқларини кемириб зарар келтираётгани аниқланди.

Каламушлар асосан зовурлар, ариқлар ва оқар ва қўлмак сувлар тўпланадиган ерларда уя қуриб яшайдилар, кулранг каламуш эса кўпроқ аҳоли яшайдиган пунктларда учраши кузатилди. У жуда ҳаракатчан бўлиб бошқа экинлар, ҳатто маккажўхорининг сўталарига ҳам зарар келтиради. Шу кунларда бу каламуш турининг кўп тарқалганлиги маълум бўлди. Умуман олганда бу каламушлар тез кўпаядиган кемирувчилар бўлиб туғилганидан 2-2,5 ой ичида етилиб, ҳомиладор бўлиши ва 25-30 кун ичида урғочиси 12 тадан 20 тагача камамушчаларни туғиши мумкин.

Кемирувчиларга қарши кураш ишлари асосан "Зоокумарин", "Маргимуш" препаратлари ёрдамида тайёрланган заҳарли ем шаклида олиб борилди. Бундан ташқари аҳоли яшайдиган хонадонларда каламушларга қарши кураш ишларида қопқонлардан кенг фойдаланилди.

Чора-тадбирларни ўтказишда вилоят давлат санитария эпидемиология нazorат Маркази, вилоят дезинфекция станцияси, вилоят ветеринария хизмати, маҳалла фуқаролар йиғинлари, хўжаликлар бошқарувлари ўсимликларни ҳимоя қилиш хизмати билан биргаликда вилоят ва туман хоким-

ликлари раҳбарлигида махсус гуруҳлар ташкил этилди.

Республика соғлиқни сақлаш вазирлиги ва унинг карантин ва ўта хавфли юқумли касалликлардан муҳофазаси маркази, Республика дезинфекция станцияси мутахассислари амалий ёрдам кўрсатдилар.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда зарарли кемирувчиларни ғалла ва бошқа экин майдонларига кириб келишига йўл қўймай қириб ташлаш учун барча чора-тадбирларни амалга ошириш тавсия қилинди. Барча назорат ишлари олиб борилган туман хўжаликлари, аҳоли пунктларида юқорида келтирилган тавсиялар моҳияти тушунтириб борилди.

Бу воқеа ва ҳолатларни орадан 11-12 йил ўтгач яна қайтарилиши мумкин эканлиги алоҳида таъкидланди. Чунки бу фанда асосланган ҳодиса бўлиб қуёш фаолиятини биосферага бевосита таъсири натижасида юз берадиган биологик ва экологик қонуниятлардир. Юқоридагиларни инобатга олган ҳолда бу борада илмий-тадқиқот иши режалаштирилган ва олиб борилмоқда.

2018 йилги мавжуд маълумотларга асосланган ҳолда айтиш мумкинки, орадан 11 йил ўтгач кемирувчиларни кўп манзил ва маконларда кўпайиши аниқланди. Биргина Тошкент шаҳрининг ўзида аҳоли яшайдиган хонадонларда кўпайгани, уларга қарши қопқонлар қўйилгани, магазинларда қопқонларни зудлик билан сотилиб кетилгани эътироф этилди.

Зарарли организмларнинг оммавий кўпайиши ва бу жараён кўп йиллар давомида қайтарилиб туриши инсоният учун азалдан маълумдир. Экологларнинг фикрича зарарли организмларнинг давомли кўпайиш динамикаси энг қийин ва мунозарага лойиқ экологик муаммодир. Бу масалани ечишга ва унга ойдинлик киритишга ва сабабларни тушунтириш учун 19 дан ортиқ гипотезалар (фараз қилишлар) келтирилган. А.Л. Чижевский биринчи марта қуёш фаолиятини биосферага бевосита таъсири асослаб берган олимдир. У ўзининг фундаментад тадқиқотлари асосида "Қуёш - биосфера" масалаларини бир-бирлари билан ўта боғлиқлигини илмий жиҳатдан асослаб берди. Ташқи муҳит тушунчасини кенгайтириб уларга космик фазо ва гелиофизик факторларни қўшди. Шу тариқа космос ва ердаги ҳодиса ва воқеаларни бир-бири билан боғлиқлиги асослаб берилди.

Украиналиколим (Е.Н. Билецкий 1986.) ўзининг "Цикличность динамики популяции – теоретическая основа прогноза массовых появлений насекомых" деб номланган мақоласида юқорида талқин этилган ҳодисаларни сўнгги 130 йиллик тарихий даврда (1854-1984), қуёшни фаоллигини инобатга олган ҳолда 70 турдан ортиқ зарарли организмларни, шу жумладан кемирувчилар (каламус, сичқон ва бошқалар) таъсири (тахлилига асосланган ҳолда) ҳар 11 йилда даврий равишда қайтарилиб ту-

ришини таъкидлади. Олим даврийлик (цикличность) - бу илмий равишда асосланган ҳодиса бўлиб, зарарли организмларни сонини, миқдорини ошиб ва камайиб туришини таъминлайдиган асосий ҳодисалардан эканини таъкидлаган ҳолда унга эътиборни кучайтиришга чақиради.

Б.И. Плотников ва бошқаларнинг "Главные вредители и болезни с/х растений в Средней Азии и борьба с ними", (Тошкент, 1932.) тўпламида кемирувчилар тўғрисида умумий маълумот бериб, уларни сут эмизувчилар ёки Mammalia синфига мансублиги, танасини туқлар билан қопланганлиги, тирик туғишини, сут безлари мавжудлигини, улар орқали болаларини озиқланишини, танасини ҳарорати доимо бир хилда бўлишини, ўпкаси орқали нафас олишини баён этади.

Кемирувчиларнинг жуда мустаҳкам ва бир неча каммералардан иборат уйлари бўлади, унда турли уруғликлар (буғдой, чигит ва бошқалар) бўлиб алоҳида-алоҳида жойлаштирилади ва турли томонга кириш ва чиқиш учун йўлакчалар тайёрлайдилар. Озуқанинг кам ё кўплиги колоннани катта кичиклигига, озуқа йиғиш муддатига ҳам боғлиқдир. Уларга қарши кураш олиб боришда юқорида келтирилган ҳолатларни инобатга олиш ўта муҳимдир.

**Н. Маҳмудходжаев,
ЎҲҚИТИ.**

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Маҳмудходжаев Н.М. *Заҳира маҳсулотлари зараркунандалари ва уларга қарши кураш. Қўлланма. Тошкент-2016. 1-140.б*
2. Поляков И.Я. *Вредные грызуны и меры борьбы с ними.- Ленинград: Колос, 1963. 256 ст.*
3. Яковлев А.А., Бабич Н.В.- *Мышевидные грызуны. Журнал: Защита и карантин растений №3. 2003. 1-22 ст.*
4. Билецкий Е.Н. *Цикличность динамики популяции – теоретическая основа прогноза массовых появлений насекомых. 1986г. 16-20стр.*
6. Оллоберганов К. *Туркистонкаламуси –RattusTurkestanicus. Ўзбекистон биология журналы. 1974 й. № 3. 38 бет.*
7. Яхонтов В.В. *Вредители с-х растений и продуктов Средней Азии и борьба с ними. Ташкент. 1953.*